

УДК 631:115.11

Р. А. Головко,
аспірант, Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: 0000-0001-6521-4606

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.6.117

ОСОБЛИВОСТІ РИЗИКУ ФЕРМЕРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА ЯК ФОРМИ ПІДПРИЄМНИЦТВА

R. Golovko,
postgraduate student, Dnipro State Agrarian and Economic University

FEATURES OF RISK OF FARM PRODUCTION AS A FORM OF ENTREPRENEURSHIP

Визначено сутність підприємництва як багатопланового соціально-економічного явища та ідентифіковано аспекти його дослідження, а саме: соціально-психологічний, юридичний та економічний. Встановлено, що нині підприємницька діяльність може здійснюватися самим власником капіталу, або підприємцем від імені його власника. Стосовно сільського господарства підприємницькими структурами є фермерські господарства та підприємства різних організаційно-правових форм господарювання.

Обґрунтовано, що для ефективного управління підприємницькою діяльністю, в т.ч. у фермерським виробництвом, важливе значення має науково обґрунтована класифікація ризиків. Аргументовано виявлення взаємозв'язків між чинниками, які зумовлюють специфіку підприємництва в сільському господарстві та проявами ризику. Узагальнено, що основними специфічними фактори сільськогосподарського підприємництва, є: використання землі як основного засобу виробництва; диспаритет цін та сезонність виробництва.

The essence of entrepreneurship as a multifaceted socio-economic phenomenon and identified aspects of his research, namely socio-psychological, legal and economic. Found that currently the owner of capital or employer on behalf of the owner can carry out business activities. Regarding agriculture business entities are farms and enterprises of different legal forms. In the context of private ownership of the means and results of work and private entities, all forms and types of private agricultural farms that do not use hired labor or even small-scale, independently provide a high level of motivation for productive and creative work.

Proved that the effective management of business activities, including in farming, a scientifically sound risk classification is essential. Because entrepreneurship is an integral part of economic activity, the concept of economic risk is broader than the business and "economic risk" and "business risk" can be considered equivalent. Taking into account the specific manifestations production risk in agriculture is the basis for inclusion in the risk management concept of "agricultural risks." Business risks classified depending on the scope. According to the purpose of the study, the definition of industrial entrepreneurial risk is of particular interest.

Identifying the relationship between the factors that determine the specific nature of entrepreneurship in agriculture and the manifestation of risk. Entrepreneurship can be classified according to various criteria: by type, by type of ownership, organizational and legal forms, compliance with legislation by the founders, by number of employees and turnover, in terms of growth and profitability, the level of use of innovations like. By belonging to different phases of the reproductive cycle are distinguished: industrial, commercial, financial (finance and credit) business. There is also a special kind of business — consulting. Generally, the main specific factors of agricultural enterprise are: the use of land as the main means of production; price disparity and seasonality of production.

Ключові слова: засоби виробництва, ефективність, підприємництво, ризик, форма власності, фермерські господарства.

Key words: means of production, efficiency, entrepreneurship, risk, form of ownership, farms business.

АКТУАЛЬНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ

Підприємництво як соціально-економічне явище виникло на ранніх стадіях розвитку суспільства, а свого апогею досягла за капіта-

лістичної системи господарювання. Першим вченим, який запропонував цілісну концепцію підприємництва, був французький економіст і банкір Р. Кантільон. Підприємництвом він вва-

жав таку економічну діяльність, у процесі якої формується відповідність між попитом і пропозицією в умовах ризику. Наявність ризику він пов'язував з тим, що ціна товару заздалегідь не відома [7, с. 75]. Значний внесок у розробку теорії підприємництва вніс засновник класичної школи економіки А. Сміт. Він вважав, що економіка — це система, в якій діють об'єктивні економічні закони; це саморегулюючий механізм, керований "невидимою рукою". А підприємець — це власник капіталу, який з метою реалізації комерційної ідеї та отримання прибутку йде на економічний ризик [15, с. 123—129]. Сумлінне, творчого відношення власника до праці, раціональне використання засобів й результатів виробництва — це найважливіша позитивна ознака фермерських господарств.

Вже практично доведено, що фермерські господарства є однією з ефективних форм господарювання, надійним засобом вирішення продовольчої проблеми суспільства, і загалом є фактором забезпечення соціально-політичної стабільності нашої країни. Але сьогодні необхідно формування альтернативних варіантів розвитку фермерських господарств з більш високою кінцевою результативністю та конкурентоспроможністю.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Тому розробка принципів та методологічних засад ефективного розвитку сучасного фермерського виробництва в Україні, підвищення його ризикозахищеності набуває актуальності як для економічної науки, так і для практики господарювання.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Терміни "економічний ризик", "підприємницький ризик", "господарський ризик" у літературі досить часто зустрічаються як синоніми. Оскільки підприємництво є складовою частиною економічної діяльності, то поняття економічного ризику ширше, ніж підприємницького, а "господарський ризик" та "підприємницький ризик" можна визнати рівнозначними. Про ризик, як невід'ємну ознаку підприємництва, зазначали ще економісти класичної школи. Незважаючи на досить поширене застосування поняття "ризик" у багатьох сферах суспільної діяльності, цей термін не має однозначного тлумачення. Багато вчених-економістів дотримуються визначення ризику відповідно до традицій класичної теорії ризику, яка трактувала його як "очікування втрат".

Подібної думки дотримуються й інші науковці: "можливість втрат, що зумовлена специфікою явищ природи та видів діяльності людини" [16]; "під ризиком прийнято розуміти ймовірність (загрозу) втрати підприємством частини ресурсів, недоотримання доходів або появи додаткових витрат у результаті здійснення певної виробничої і фінансової діяльності" [17]; "ризик є загрозою втрат підприємцем у вигляді додаткових витрат, або недоотриманого доходу" [14], "ризик — це ситуація прийняття рішення, коли існує ймовірність негативного результату для одного чи кількох альтернативних дій, які аналізуються" [5]; "підприємницький ризик характеризується як загроза потенційно можливої, ймовірної втрати ресурсів чи недоодержання доходів порівняно з варіантом, розрахованим на раціональне використання ресурсів" [13].

Більш ширше розуміння сутності ризику простежується у роботах інших дослідників: "поряд з ризиком понести витрати існує ризик отримання додаткових доходів" [3], "у ризикованих ситуаціях з'являється можливість отримати значний вигреш або виникає загроза повної (часткової) втрати ресурсів, отримання збитку або недоотримання доходу, тобто можна виграти або програти" [10], "підприємницький ризик характеризується поєднанням можливості досягнення як небажаних, так і сприятливих відхилень від запланованих результатів" [12] та інших.

У науковій літературі існує також підхід до ризику, як до способу дій у невизначеній ситуації. Так, А.П. Альгін розглядає ризик як "діяльність, пов'язану з вибором, у процесі якого є можливість кількісно і якісно оцінити ймовірність досягнення передбачуваного результату, невдачі та відхилення від мети" [1]. Л. Макаревич пропонує таке визначення: "Під час прийняття управлінських рішень ризиком є вибір керуючих параметрів, які не гарантують виконання поставлених цілей у зв'язку з невизначеністю умов господарювання" [7]. Отже, саме негативний результат, неотримання очікуваних доходів, додаткові витрати є для підприємця небажаними наслідками, що впливають на результативність прийнятих управлінських рішень.

Наявність господарського ризику потребує для підприємця певної компенсації. Економісти класичної школи вважали відшкодування можливого ризику в підприємницькій діяльності одним з елементів підприємницького доходу. Пізніше ця теорія була розвинена в працях Й. Шумпетера, який під час вивчення прибут-

ку, як різниці між доходами і витратами, до витрат відносив всі прямі й непрямі витрати, пов'язані з виробництвом, винагороду підприємця за працю, ренту за земельну ділянку, а також премію за ризик [18, с. 215—217].

Підприємництво як багатопланове явище аналізується вченими у трьох аспектах: соціально-психологічному, юридичному та економічному. У соціально-психологічному аспекті підприємництво розглядається як особлива характеристика поведінки, яка полягає в прагненні отримання прибутку [10, с. 78], як мистецтво ведення ділової активності, як розумовий процес, засіб реалізації людиною своїх можливостей [3, с. 25]. У юридичному аспекті "...підприємці — це юридичні та фізичні особи, в тому числі іноземні громадяни, які здійснюють підприємницьку діяльність на території країни відповідно до її законодавчих актів" [7, с.19]. З точки зору предмета дослідження економічний аспект сутності підприємництва має найбільший інтерес.

Вагомий внесок у розширення меж трактування поняття "підприємництво" вніс Й. Шумпетер. На його думку, підприємці — це не тільки самостійні господарючі суб'єкти, але й усі ті, хто виконує основну функцію — комбінує фактори виробництва, в той час як класична теорія визначала підприємця лише власником власної справи [16, с. 198]. Нині підприємницька діяльність може здійснюватися в двох формах: самим власником капіталу на свій страх і ризик під свою майнову відповідальність (в умовах малого й середнього бізнесу) та менеджером підприємства від імені його власника. Межі розпорядження такою власністю регулюються контрактом. Стосовно сільського господарства підприємницькими структурами є фермерські господарства та підприємства різних організаційно-правових форм (переважно приватні підприємства, товариства з обмеженою відповідальністю та виробничі кооперативи).

Підприємництво можна класифікувати за різними ознаками: за видом, за формами власності, організаційно-правовими формами господарювання, відповідність законодавству, за складом засновників, за чисельністю персоналу та обсягом обороту, за темпами росту і рівнем прибутковості, за рівнем використання нововведень тощо. За приналежністю до різних фаз відтворювального циклу розрізняють: виробниче, комерційне, фінансове (фінансово-кредитне) підприємництво. Виділяють також особливий вид підприємництва — консультативне.

За будь-якої організаційно-правової форми підприємництва на рівні первинної виробничої ланки завжди є реальний господар виробництва. А це обумовлює його прагнення "примножити" об'єкти власності, збільшити доходи в результаті ефективного їх використання. У тих випадках, коли власник-господар і працівник представлені в одній людині — проблема її сумлінного і творчого відношення до справи, самореалізується "природним" чином. Щодо товарних підприємств, то тут позначається вагомість не тільки приватної власності, але й об'єктивних законів ринкової економіки і насамперед конкуренції, тобто підприємницького середовища. Вирішення проблеми сумлінного, творчого відношення людини до праці, раціонального використання засобів й результатів виробництва — це найважливіша позитивна ознака фермерських господарств, багато в чому визначаюча їх життєстійкість і ефективність виробництва.

Вчені-аграрники, відмічають, що "переваги фермерської форми господарювання незаперечні... фермерство — один з дійових шляхів до відродження підприємницької діяльності сільських товаровиробників до високоефективного ведення сільськогосподарського виробництва" [9, с. 90]. "Тільки індивідуальна персоніфікація практично забезпечить створення підприємця-господаря землі й майна" [8, с. 145]. В умовах приватної власності суб'єкт власності індивідуально реалізує свої права на землю та майно, а також на всю одержану продукцію чи весь одержаний прибуток. Світовий досвід розвинутих країн дає майже однозначну відповідь — фермерське господарство довело за останнє сторіччя свої переваги як у США, так і в Західній Європі. Використовуючи системний підхід щодо фермерства взагалі і особливостей становлення фермерського підприємництва у постсоціалістичних країнах, можна сформулювати такі узагальнюючі висновки.

1. Прихильники фермерства абсолютизують приватну власність і створені на її засадах приватні господарства. Однак не менш очевидним є положення про те, що ефективність виробництва визначається не тільки особистим інтересом, поєднанням в особі фермера одночасно власника, працівника й підприємця, але й безпосередньою економічною заінтересованістю та жорсткою економічною відповідальністю за результати виробництва. В сучасних умовах, на продук-

тивність праці та ефективність аграрного виробництва впливають багато інших чинників: розміри господарства, техніко-технологічна озброєність, рівень спеціалізації, кооперації, інтеграції та макроекономічні умови. І тільки за рівності всіх цих чинників приватна власність дійсно надає переваги приватним господарствам.

2. Ефективність сільського господарства європейських країн пояснюється всебічною допомогою держави, яка захищає свого товаровиробника шляхом імпорту продуктів харчування, надає інші послуги. Там, де державної підтримки немає або вона мізерна, країни із приватною власністю на землю не змогли забезпечити себе продуктами харчування і завозять їх у величезній кількості. Допомогу держави щодо приватних господарств і підтримки аграрного виробництва взагалі важко переоцінити. Якби держава не надавала підтримку фермерам, то виробництво сільськогосподарської продукції було б збитковим [2; 8; 9; 11].

Ефективність приватних товарних господарств обумовлюється і ринково-підприємницьким середовищем, ринковим механізмом і таким його елементом як конкуренція. У цьому визначенні конкуренція — це дійовий стимул науково-технічного прогресу і впровадження його досягнень у виробництво. А це і є головні важелі, що використовують підприємцями у конкурентній боротьбі. Та ж приватна власність в умовах монопольного положення виробника лишається багатьох своїх позитивних якостей, не стимулює високу ефективність виробництва і якість продукції.

Для ефективного управління підприємницькою діяльністю, в т.ч. у фермерському виробництвом, важливе значення має науково обгрунтована класифікація ризиків. Вперше класифікація економічних ризиків представлена в працях Дж. Кейнса. Він розглядав ризик через призму відносин позичальник-кредитор і виділяв три основних види ризику: 1) ризик підприємця або позичальника, 2) ризик кредитора, 3) ризик інфляції [6, с. 88]. Сучасні дослідники проблем ризику виділяють безліч критеріїв їх класифікації: джерело, час виникнення, сфера дії, об'єктивність прояву і можливість регулювання [1, с. 57]; можливість диверсифікації та вид господарської діяльності, масштаб наслідків, рівень прийняття рішень, мотивація ризикованих дій, часовий період ризикованої ситуації, відношення суб'єкта до ризику, ризиконасиченість

ситуації, наявність ситуативного чинника [17, с. 26]; суб'єктно-об'єктні характеристики; умови виникнення; ступінь обгрунтованості; можливість передачі й зниження; можливі наслідки втрат, передбачуваність, тривалість впливу, рівень втрат, масштаб, характер впливу на результати виробництва [12, с. 54]; масштаб прояву факторів ризику, наслідки від настання ризикової події, сфера виникнення [18, с. 51]; ризикованість події, час виникнення, основні чинники виникнення, характер обліку, характер наслідків, сфера виникнення тощо [12, с. 21].

Підприємницький ризик класифікують також залежно від сфери діяльності. Відповідно до мети дослідження, особливий інтерес має визначення виробничого підприємницького ризику. Виробничий ризик, на думку В.В. Вітлінського, пов'язаний з "...невиконанням підприємством своїх планів та зобов'язань з виробництва продукції, товарів і послуг, інших видів виробничої діяльності в результаті несприятливого впливу зовнішнього середовища, а також неефективного використання техніки і технологій, основних і оборотних фондів, сировини, робочого часу" [3, с. 25]. Визначення виробничого ризику, як можливого збитку або додаткових витрат, пов'язаних зі збоями або зупинкою виробничих процесів, порушенням технології виконання операцій, низькою якістю сировини або роботи персоналу дотримуються Л. Макаревич, Р. Пікус [7; 12]. Варто відзначити, що "виробничий ризик" застосовується не тільки для визначення сфери підприємницької діяльності, але і як джерело ризику в аграрному підприємстві. Такого підходу дотримується Ф. Найт виробничий ризик "обумовлений мінливістю самого процесу виробництва, особливо в сільському господарстві, непередбачуваністю природно-кліматичних умов господарювання, непередбачуваністю поведінки постачальників, замовників і партнерів, неможливістю виконання договірних зобов'язань та іншими факторами" [10, с.157]. Виробничий ризик, на його думку, пов'язаний з усіма іншими джерелами ризику, але основними з них є мінливість закупівельних цін та урожайності сільськогосподарських культур.

Врахування специфіки прояви виробничого ризику в сільському є підставою для включення в систему ризик-менеджменту поняття "сільськогосподарський ризик". На думку В. Нелепа, найбільш серйозні порушення виробничого процесу в промисловості — це

аварійні ситуації, поломки машин і устаткування. У сільськогосподарському виробництві в рослинництві — зміни в процесах росту й розвитку рослин, у тваринництві — хвороби й загибель тварин [11]. Загальним джерелом ризикових подій як у промисловості, так і сільському господарстві є несприятливі погодні умови, "... важлива специфічна характеристика сільськогосподарського ризику полягає в тому, що сільськогосподарські тварини та посіви відносяться до живої природи..." [4, с. 35]. Така позиція автора цілком виправдана, хоча слід зауважити, що відмови в роботі техніки, аварійні ситуації тощо є характерними не тільки для промисловості, але й для сільськогосподарського виробництва. Вагоме значення має виявлення взаємозв'язків між чинниками, які зумовлюють специфіку підприємництва в сільському господарстві та проявами ризику. Найбільш розповсюдженими в економічній літературі основними специфічними факторами сільськогосподарського підприємництва є: використання землі як основного засобу виробництва; диспаритет цін; сезонність виробництва.

ВИСНОВКИ ТА ПРОБЛЕМИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, приватна власність, створює високу мотивацію підприємця до ефективного використання її об'єктів у господарській діяльності. Вона є могутнім стимулом лише у ринково-підприємницькому середовищі. В контексті приватної власності на засоби й результати праці та приватного господарювання усі форми та види приватних аграрних господарств, які не використовують найману працю взагалі або в незначних масштабах, самозабезпечують високу мотивацію до продуктивної і творчої праці. Саме такими є фермерські господарства. Фермерство ніколи не було, а тим більше тепер не є однорідною масою. А тому оцінка його економічного потенціалу, проблем ризикозахищеності виробництва потребує наукового обґрунтування. Вважаємо за доцільне розглянути досвід та підходи до розподілу відповідальності за ризики сільськогосподарського підприємництва між державою, фермерами-підприємцями й іншими структурами аграрної сфери.

Література:

1. Альгин А.П. Риск и его роль в общественной жизни. — М.: Мысль, 1989. — 254 с.

2. Амосов О.Ю. Фермерство як форма підприємництва в аграрній сфері // Економіка АПК. — 2008. — № 8. — С. 4—6.

3. Вініченко І.І. Регіональний аспект розвитку фермерства // Ефективна економіка. 2012. № 3. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua>

4. Вітлінський В.В. Економічний ризик та методи його вимірювання. — К.: КНЕУ. — 2000. — 354 с.

5. Горьовий В.П. Кооперація фермерських господарств // Агроінком. — 2009. — № 9—10. — С. 35—40.

6. Кейнс Д.М. Общая теория занятости, процента и денег. — Петрозаводск: Петроком, 1993. — 307 с.

7. Котило О.О. Стан розвитку фермерських господарств та проблеми організації їх інвестиційно-консультативного забезпечення // Формування ринкових відносин в Україні. — 2008. — № 12 (67). — С. 73—78.

8. Макаревич А. Управление предпринимательскими рисками. — М.: Дело и сервис, 2006. — 448 с.

9. Макаренко П.М. Фермерство України у контексті тенденцій розвитку світового сільського господарства // Економіка АПК. — 2008. — № 3. — С. 145—152.

10. Мельник А.Ю. Економічний потенціал різних форм аграрних підприємств // Економіка АПК. — 2011. — № 7. — С. 89—97.

11. Месель-Веселяк В. Я. Оптимальні розміри сільськогосподарських формувань промислового типу в Україні // Економіка АПК. — 2008. № 3. — С. 13—20.

12. Найт Ф.Х. Риск, неопределенность и прибыль. — М.: Дело, 2003. — 360 с.

13. Нелеп В. Ринкова стратегія сільськогосподарських підприємств // Економіка України. — 2009. — № 7. — С. 9—14.

14. Пікус Р.В. Оцінка підприємницького ризику // Фінанси України. — 2012. — № 5. — С. 88—93.

15. Смит А. Исследования о природе и причинах богатства народов. — М.: 1962. — Кн. 5. — 590 с.

16. Шумпетер Й. Теория экономического развития. — М.: Издательство Прогресс Москва, 1982. — 455 с.

17. Ahn M.J. Wilham D. Fallon. Strategic risk management: how global corporations manage financial risk for competitive advantage. — London, 1991. — 217 p.

18. Heilmann Wolf-Ridiger. Versicherungsmathematische Methoden des Rick Management. Deutsche Gesellschaft fur Versicherungsmathematik. — 1989. — № 2. — P. 141—159.

References:

1. Al'gin, A.P. (1989), Risk i ego rol' v obshhestvennoj zhizni [Risk and its role in public life], Mysl', Moscow, Russia.

2. Amosov, O.Yu. (2008), "Farming as a form of entrepreneurship in agriculture economy", Ekonomika APK, vol. 8, pp. 4—6.

3. Vinichenko, I.I. (2012), "Regional aspect of farming development", Efektyvna ekonomika, [Online], vol. 3, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua> (Accessed 4 Mach 2010).

4. Vitlins'kyj, V.V. (2000), Ekonomichnyj ryzyk ta metody joho vymyruvannia [Economic risk and methods of its measurement], KNEU, Kyiv, Ukraine.

5. Hor'ovij, V.P. (2009), "Cooperation of farms", Ahroinkom, vol. 9—10, pp. 35—40.

6. Kejns, D.M. (1993), Obshhaja teorija zanjatosti, procenta i deneg [The general theory of employment, interest and money], Petrokom, Petrozavodsk, Russia.

7. Kotylo, O.O. (2008), "State of development of farms and problems of organization of their investment-advisory support", Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini, vol. 12 (67), pp. 73—78.

8. Makarevich, L. (2006), Upravlenie predprinimatel'skimi riskami [Entrepreneurial risk management], Delo i servis, Moscow, Russia.

9. Makarenko, P.M. (2008), "Farming of Ukraine in the context of trends in the development of world agriculture", Ekonomika APK, vol. 3, pp. 142—152.

10. Mel'nyk, L.Yu. (2011), "Economic potential of different forms of agrarian enterprises", Ekonomika APK, vol. 7, pp. 89—97.

11. Mesel'-Veseliak, V. Ya. (2008), "Optimal sizes of agricultural formations of industrial type in Ukraine", Ekonomika APK, vol. 3, pp. 13—20.

12. Najt, F.H. (2003), Risk, neopredelennost' i pribyl' [Risk, uncertainty and profit.], Delo, Moscow, Russia.

13. Nelep, V. (2009), "Market strategy of agricultural enterprises", Ekonomika Ukrainy, vol. 7, pp. 9—14.

14. Pikus, R.V. (2012), "Assessment of business risk", Finansy Ukrainy, vol. 5, pp. 88—93.

15. Smit, A. (1962), Issledovanija o prirode i prichinah bogatstva narodov [Research on the nature and causes of peoples wealth], 5rd ed, Moscow, Russia.

16. Shumpeter, J. (1982), Teorija jekonomicheskogo razvitija [The theory of economic development], Progress Moskva, Moscow, Russia.

17. Ahn, M.J. and Wilham D. Fallon (1991), Strategic risk management: how global corporations manage financial risk for competitive advantage, London, UK.

18. Heilmann Wolf-Ridiger (1989), "Versicherungsmathematische methoden des rick management", Deutsche Gesellschaft fur Versicherungsmathematik, vol. 2, pp. 141—159.

Стаття надійшла до редакції 24.03.2020 р.

ПЕРЕДПЛАТА

ВИДАННЯ МОЖНА ПЕРЕДПЛАТИТИ З БУДЬ-ЯКОГО МІСЯЦЯ!

— ЧЕРЕЗ РЕДАКЦІЮ (ТЕЛ. 458-10-73);

— ЧЕРЕЗ ДП "ПРЕСА"
(У КАТАЛОЗІ ВИДАНЬ УКРАЇНИ);

— ЧЕРЕЗ ПЕРЕДПЛАТНІ АГЕНТСТВА